

MICHEL DE MONTAIGNE

Eseurile

despre relații,
sexualitate și experiență

Traducere din limba franceză, cuvânt-înainte,
introduceri la capitole și note de
DRAGOȘ C. BUTUZZEA

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

O înțelepciune veselă și sociabilă	7
Scurtă cronologie	35
Către cititor	39
Despre trei feluri de relații	41
Despre unele versuri ale lui Vergilius	63
Despre experiență	151
Bibliografie	233
Cuprins	239

ÎN MEMORIA PĂRINȚILOR ȘI FRATELUI MEU,
DRAGOȘ C. BUTUZZA

GRINZILE DIN TAVANUL BIBLIOTECII LUI MONTAIGNE, INSCRIȚIONATE CU CITATE.
FOTOGRAFIE APARTINÂND TRADUCĂTORULUI.

O ÎNȚELEPCIUNE VESELĂ , ȘI SOCIABILĂ

Prietenul Montaigne

Ceea ce ai deschis acum, cititorule, nu este chiar o carte – mai precis o antologie de capitole din ea –, ci începutul unei conversații pe care-o vei avea cu un prieten bun. Un prieten pe care acum încă nu-l cunoști și pe care nici nu-l vei cunoaște, poate, până la capăt, însă unul care dorește să ți se înfățișeze „pe de-a-ntregul și în toată goliciunea” lui. Cu ce scop? poate te întrebi. Dar cu ce scop oare te întâlnești c-un prieten la un pahar de vin? Să povestești despre tine, să povestească despre el, să discutați pe felurite subiecte, de pildă despre rolul sexului în căsătorie sau despre gelozie, despre religie, despre diferențele dintre bărbați și femei, despre vorbirea deocheată sau despre altele, căci „lumea nu-i decât o școală a iscodirii” (III, 8). Alături de plăcerea discuției și-a exercițiului minții, vor apărea perspectivele noi asupra vieții tale.

Conversația va fi cu Michel de Montaigne, un francez în vârstă de peste cincizeci de ani, care nu se rușinează să-și arate defectele, imperfecțiunile și „forma naturală”, singurele lui limite fiind decența (e-adevărat, aceea de-acum patru sute de ani). Scopul direct al lui Montaigne? Să rămână în mintea ta, ca într-un fel de nemurire¹, iar tu, cititorule, să-ți exersezi

¹ Despre *Eseuri* ca un fel de nemurire, Jean Starobinski spune că Montaigne răspunde morții „nu printr-un act de credință în promisiunea divină, ci

mintea și să te cunoști mai bine pe tine însuși, până la a-ți găsi, poate, și tu, forma potrivită de-a fi.

Felul în care gândește prietenul Michel de Montaigne în această conversație poartă un nume care va deveni un stil literar, cunoscut de orice elev, stil care azi mai are destul de puțin de-a face cu cel „inventat” de Montaigne: acela de *eseu* (în franceză *essai*), ce s-ar traduce din franceză cu încercare. Pentru că Montaigne nu va fi ca unul din filosofi aceia cu sisteme filosofice construite pe sute de pagini cu totul dificil de citit – de exemplu, asemenea lui Kant, Hegel, Heidegger –, și nici ca profesorii de filosofie care descriu pe scurt de la catedră sau de pe *youtube* toate aceste sisteme kantiene, hegeliene sau heideggeriene. Nu. Montaigne nu va pretinde niciodată că deține adevărul absolut, nu va căuta să-ți demonstreze ceva și nu va căuta să construiască un sistem filosofic complex, ci pur și simplu va încerca, cu ajutorul cuvintelor, să-și pună mintea la încercare și să te provoace și pe tine să faci la fel: pentru el, aceasta înseamnă să te bucuri de condiția de om și de viața pe care soarta ți-a hărăzit-o (da, pe vremea aceea, oamenii credeau în soartă). Nici măcar nu te va bate la cap în mod continuu, să te oblige să-i urmezi ideea pe zeci de pagini: te va lăsa pe tine să te oprești unde vrei, să iei o pauză oricând vrei. Frazele n-au paragrafe sau alineate, iar numele capitolelor au destul de puțin de-a face cu conținutul. Așa încât te poți opri oricând să iei o gură de vin și să te gândești la tine: eu ce părere am despre ceea ce-am citit?

Experiența aceasta de-a fi cititor și tovarăș de conversație cu Montaigne a intrigat vreme de peste patru sute de ani: unora nu le-a plăcut conversația *Eseurilor* și-au contestat-o, alții i-au

prin recursul la literatură, pentru a făuri o imagine a vieții sale pe care să o lase posterității. A exista în paginile unei cărți este mai bine decât să dispari în nimic și uitare. *Eseurile* trebuie să aibă valoarea unui monument” (Starobinski, 1985: 35).

pătruns miezul și-au îndrăgit-o – însă aproape pe nimeni nu l-a lăsat indiferent. Căci, până la urmă, posteritatea i-a recunoscut acestei cărți nu doar că este una din creațiile de geniu ale epocii Renașterii, dar și una aparținând umanității dintotdeauna. De la scriitori ca Shakespeare și Cervantes, până la Stefan Zweig și Isaac Asimov; de la gânditori ca Francis Bacon și John Locke, Pascal și Descartes, până la Friedrich Nietzsche și Jacques Derrida – toți care au citit-o și-au primit, într-o anumită măsură, partea lor de influență. Istoria psihologiei, sociologiei, antropologiei și filosofiei, în tratatele ei, își revendică și ele câte ceva din opera *Eseurilor* atunci când își caută izvoarele; chiar și-n epoca internetului, autorii blogurilor îl consideră pe Montaigne un blogger *avant la lettre*. În învățământul din Franța, două capitole din *Eseuri* figurează în programa de bacalaureat a fiecărui licean, iar, în lume, multe din temele celor trei cărți ce compun *Eseurile* inspiră sute de lucrări de licență și de doctorat; cine pornește în căutarea bibliografiei despre Michel de Montaigne, acela va găsi biblioteci întregi. Ca un rezumat superlativ patriotic, în ultima ediție ușor modernizată a *Eseurilor*¹, scriitorul Michel Onfray enumeră, alături de inventarea eseului ca gen literar, nu mai puțin de 13 descoperiri majore pe care Michel de Montaigne le-a adus prin cartea sa în materie de filosofie, printre care: laicizarea gândirii, metoda introspectivă, subiectul modern, filosofia experimentală, relativismul cultural, feminismul, pedagogia.

De ce să citim Eseurile?

Dar oare de ce să citești tu, cititorule român de secol XXI, *Eseurile* – în fine, cele câteva capitole de-aici? Mai ales că este și-o traducere? Dar, cât privește traducerea, stai liniștit, limba

¹ *Preface* în Montaigne, 2019: VI.

în care a scris Montaigne nu mai e folosită nici în Franța, edițiile cu varianta originală sunt pline de note explicative și există și variante traduse din franceza de secol XVI în franceza modernă. E-adevărat, textul nu este foarte ușor de citit (sau de tradus, căci în românește capitolele de față n-au mai fost traduse integral decât o singură dată, acum 50 de ani) însă nu imposibil. Nu e oare satisfacția mai mare atunci când efortul e mai susținut? Până la urmă, cititorul însuși trebuie și el pus la încercare.

Iată câteva teme (de conversație) la care te poți gândi citind paginile lui Montaigne:

Ce rol au pentru viața (privată) relațiile cu prietenii, cu sexul celălalt sau cu cărțile?

Cum ne ajută să gândim în afara tiparelor de gândire induse de școală, de educație, de societatea din jurul nostru? Ceea ce credem despre căsătorie, despre sex sau despre gelozie o știm de la alții sau este ceva cu adevărat natural?

De ce ne neglijăm corpul și cum ar trebui să ni-l descoperim și să-i ascultăm nevoile – care, până la urmă, sunt nevoile noastre, chiar și pe timp de boală?

Cum să profităm cât mai mult de plăcerile vieții, de „comoditățile” ei și de felul nostru de a fi, în pofida prejudecăților celorlalți?

În cine să ne încredem mai mult: în invențiile oamenilor sau în natură?

Am spune că scopul final al conversației este să ne împăcăm acele diferențe care apar atât cu celălalt, cât și cu sine, când descoperim o perspectivă nouă, însă această împăcare nu ia niciodată sfârșit – de unde descoperim permanent o fațetă a celui alt sau a noastră. În tradiția antică, această practică a conversației (ca exercițiu filosofic) se desfășura de obicei în cadrul unei relații dintre maestru și discipol sau al uneia terapeutice, însă, la Montaigne, conversația se va desfășura între

egali, la intrarea într-un cămin privat¹. „O vorbire deschisă îi deschide celuiilalt vorba și-o trage-n afară, așa cum fac vinul și dragostea” (III, 1), iar, înainte de vorbă, ea deschide mintea. Cum sper că se va întâmpla și-n cazul tău, cititorule.

Nu înainte de a reaminti câteva din ideile ce preocupau mințile epocii în care-a apărut Montaigne.

Eseurile în contextul epocii lui Montaigne

În 1533, anul în care se naște Michel de Montaigne, în Franța există două tendințe înfloritoare care se luptă cu trecutul medieval: 1) umanismul expansiv al Renașterii, însetat de cunoaștere și frumusețe, două idealuri derivate din operele antichității grecești și romane și împlinite în Italia; 2) Reforma protestantă, îndreptată împotriva nu doar a abuzurilor Bisericii Catolice, dar și, prin întoarcerea la Scriptură, împotriva autorității de care aceasta s-a bucurat de-a lungul Evului Mediu. Tiparul lui Gutenberg tocmai ce-adusese la lumină idei noi: Thomas Morus publicase *Utopia*, în care descria o lume ideală, bazată pe toleranță și egalitate între oameni, Erasmus tradusese din limba greacă *Noul Testament* în limba latină, într-o altă versiune decât cea oficială, urmând să mai scrie *Adagii*, *Colocvii* și *Diatribes*, în forme literare inspiratoare pentru scriitorii timpului (inclusiv pentru Montaigne). În 1517, Luther inițiasse în Germania Reforma religioasă, afișându-și cele 95 de teze pe ușa catedralei din Wittenberg, prin care protesta împotriva Bisericii Catolice. Textele proaspăt descoperite ale poetului roman Lucretiu fuseseră interzise în Florența de către autorități. Magellan făcuse înconjurul lumii, iar scriitorul italian Baldesar Castiglione publicase manualul său de

¹ Cf. Fumaroli, Marc. 1994. *La diplomatie de l'esprit: de Montaigne à La Fontaine*. Paris: Hermann: 125-161 ap. Force, 2009: 544.

comportament, *Curteanul*. În 1531 și 1532, fuseseră publicate postum cărțile lui Machiavelli, *Comentarii asupra lui Titus Livius* și *Principele*. Regele Franței Francisc I, sub influența unui cărturar umanist, fondase, în 1530, prima școală ne-teologică de studii înalte, viitorul Collège de France. În 1532, Rabelais publicase la Lyon primul său roman, *Pantagruel*. În același an, Jean Calvin publicase prima sa lucrare, un comentariu despre Seneca; va părăsi Franța, doi ani mai târziu, de teama persecuțiilor anti-protestante. Antoine Augureau, tipograful Margheritei de Navarre (bunica viitorului rege Henric al IV-lea) fusese ars pe rug după ce, tot la îndemnul ei, se vor fi făcut primele traduceri din dialogurile platonice.

Pe scurt, Evul Mediu excelase prin înființarea primelor universități, prin dezvoltarea aristotelismului intermediat de Thoma din Aquino și atinsese momente de înaltă spiritualitate prin opera lui Dante sau Francisc din Assisi; însă adusese în același timp excelele scolasticii, practicarea exclusivă a generalizării, hipertrofia ascezei, scleroza vieții în numele dogmelor instituite de autoritate. Lumea rămăsese închisă, limitată la sistemul ptolemeic, la Vulgata și la Aristotel, de multe ori rudimentar și greșit cunoscute; difuzarea culturii se făcea în cercuri restrânse, manuscrisele fiind scumpe și rare. Și iată că Renașterea începe să schimbe lucrurile, gândirea devenind mai deschisă, mai emancipată de teologie, mai tolerantă; nu însă imediat, căci *umanismul*, cum se va numi această mișcare intelectuală – începută în sec. XIV și sfârșită în sec. XVII – se va insinua încet, în timp, trăsături medievale rămânând destul de adânc săpate în multe din spiritele Renașterii¹. Chiar dacă, în Franța, unele efecte ale acestor schimbări vor ajunge ridicole, ca acele latinizări absurde din retorică și poezie, ironizate de Villon sau de Rabelais; chiar dacă umanismul va începe în

¹ Huizinga, 2002: 455.

această țară ca „un joc de societate, o formă de conversație, o năzuință spre o formă superioară de viață”¹ – opinie pe care-o va prelua într-o oarecare măsură și Montaigne – ideile noi se vor dezvolta și se vor ramifica repede: deschiderea către necunoscut, îndoiala, interogarea, curiozitatea, atenția acordată simțurilor și experienței, autonomia individului, conștiința unicității și a totalității omului, valorificarea delectării și a voluptății, demnitatea omului, virtuțile și fericirea individuală măsurate prin aspirații, simțăminte și fapte, relativismul.

Educația lui Montaigne

De roadele schimbărilor intelectuale ale vremii sale, Michel de Montaigne se va bucura încă din anii copilăriei. Născut dintr-o familie bogată, tatăl său este un senior veritabil și, după ce participă la războaiele din Italia, revine de aici fermecat de civilizația Renașterii. Deși ales primar, dar fără să fie foarte învățat, își va dori pentru fiul său, ca orice părinte, o educație mai bună. Astfel că, întrucât limba latină era limba universală a savanților și a preoților, îl face pe Michel să o învețe, de îndată ce va ieși din brațele doicii. În capitolul *Despre educația copiilor* (I, 25), Montaigne își amintește cu tandrețe cum tatăl său i-a adus un guvernor neamț, plătit regește, care avea misiunea de a vorbi cu copilul – înaintea primei deznodări a limbii – în limba latină, utilizând-o ca pe o limbă vie; aceasta în dauna limbii franceze și a dialectului *périgordez*, pe care le va învăța mai târziu. Scriitorul va putea astfel să aibă acces la toate capodoperele Antichității și ale timpurilor sale scrise în latinește. Apoi, pentru a nu-l izola de alți copii, tatăl său îi prelungește experiența educațională trimițându-l la Collège de Guyenne din Bordeaux. Deși avea

¹ *Ibidem*: 460.

ca profesori cărturari recunoscuți, colegiul îi va părea „o adevărată pușcărie a tinereții captive”, iar elevul se va arăta „greoi, moale și adormit”. Nu însă fără a crește „fantezii curajoase și opinii dincolo de vârsta” lui. Îi plac fabulele din *Metamorfozele* lui Ovidiu, *Eneida* de Vergilius – pe care o citește „dintr-un foc” –, apoi Terențiu, Plaut și comediile italiene. Va juca plin de măiestrie în tragediile latine ale profesorilor săi, un exercițiu despre care va spune că „nu obișnuiesc deloc să nu-l laud la tinerii copii de familie bună”. Va considera teatrul ca pe-un excelent divertisment social – „o distragere de la acțiuni rele și oculte”. „La treisprezece ani, când am ieșit din colegiu, îmi terminasem cursurile, cum se spune, dar de fapt fără niciun fel de roade”, va scrie în *Eseurile* sale.

Cariera

După colegiu, Montaigne va face studii de drept, devenind apoi consilier la curtea de impozite din Périgord, apoi la Parlamentul din Bordeaux, o curte de justiție locală. Imediat, totul începe să-i repugne: multitudinea legilor, originea lor „atât de șubredă” ce ține mai mult de obiceiuri decât de rațiune, abuzurile de putere ale anumitor judecători, făcute fie din ignoranță, fie din fanatism. „De câte ori n-am văzut condamnări mai criminale decât crima însăși!” va scrie el în *Despre experiență*. Vreme de treizeci de ani, cât își face datoria, preferă să sară peste lege decât peste umanitate; va condamna din toate puterile tortura.

Totuși această experiență îi va aduce și întâlniri fericite: îi va întâlni pe viitoarea soție și pe prietenul său, Étienne de La Boétie. Născut la Sarlat, La Boétie era un judecător model: energic, incoruptibil, hrănit din filosofii stoici; îi va oferi lui Montaigne, prin căldura unei prietenii de neînlocuit, acea fer-

mitate care lui îi lipsea. De asemenea, această prietenie îi va încuraja independența și-l va îndruma intelectual. Împreună cu La Boétie, Montaigne îi va admira pe filosofi stoici, care fuseseră fie sclavi ca Epictet, fie filosofi ca Seneca sau împărați ca Marcus Aurelius. Moartea lui La Boétie, din 1563, va întrerupe această prietenie, fără însă s-o rupă. Dincolo de mormânt, La Boétie îl va ghida pe Montaigne pe drumurile dificile ale vieții, ba chiar și în opera pe care avea să o scrie. Cărțile lăsate de cel dispărut înainte de vreme, precum și propriile opere vor deveni pentru Montaigne hrană intelectuală și sursă de inspirație. De altfel, prima activitate publicistică va consta în publicarea poemelor latine, a sonetelor în franceză și a traducerilor din greacă ale prietenului său. Nu va lăsa deoparte decât *Despre servitutea voluntară*¹, pe care protestanții deja o foloseau ca pe un pamflet împotriva regelui. Iar a doua activitate publicistică va fi, de această dată din dragoste filială, traducerea *Teologiei naturale* scrise de un teolog catalan, Raymond Sebond (pe numele original, Ramón Sibiunda). În *Eseuri*, prieteniei îi va consacra un întreg capitol, *Despre prietenie* (I, 28) – folosind celebra formulă *Par ce que c'estoit luy; par ce que c'estoit moy* – dar și o parte dintr-un alt capitol, prezent în antologia de față, *Despre trei tipuri de relații* (III, 3).

Libertatea

În 1570, la treizeci și opt de ani, Montaigne își va vinde slujba de consilier de la Bordeaux și se va muta definitiv la castelul său. Nimic nu-l mai reținea în Parlament: avea măsura vanității funcțiilor pe care le deținuse, nu-l mai avea pe prietenul său care să-l îndemne la răbdare; tatăl său murise de doi

¹ Cea mai recentă traducere în românește este din 2014, cu titlul *Despre servitute* (Editura All).

ani (în 1568), lăsându-i domeniul, titlul și veniturile; căsătoria îi adusese și ea o avere suficientă. „Sătul deja de multă vreme de servituțile Curtii și de sarcinile publice”, putea să se dedice, potrivit inscripției latinești din biblioteca sa, „libertății, liniștii și răgazului”. Nu este însă o retragere a unui mizantrop sau a unui ascet, ci a unui senior de țară, care deține mijloacele de a-și duce viața pe placul său, uneori împins de ambiție să se apropie de cei mari și să se amestece în politică, cel mai adesea îngrijindu-și cu atenție independența: „Trebuie să păstrăm o cameră în spate doar a noastră, cu totul separată, în care să ne stabilim adevărata noastră libertate, principalul loc de retragere și solitudine” (I, 39). La propriu, această cameră din spate și-o va organiza într-un turn de deasupra intrării în castel: aici se va bucura de o capelă, de un dormitor și de o bogată bibliotecă, *la librairie*. „Încerc să mă dedau aici unei autorități absolute și să sustrag acest colț unic oricărei comunități conjugale, filiale sau civile”, va spune în primul capitol al antologiei noastre. În bibliotecă adună mii de volume, cifră considerabilă pentru acea epocă și, pentru a se impregna de lecțiile eternei înțelepciuni, pune să se picteze pe bârne citate din Evanghelii și din filosofia antică. În bibliotecă citește, meditează în mers, adnotează cărțile autorilor preferați sau se joacă cu pisica, contemplând câmpia din Périgord. Iar soarta va face ca incendiul ce va cuprinde în secolul al XIX-lea castelul să ocolească acest turn, acesta evocând și astăzi cadrul original și original în care *Eseurile* au fost compuse.

„Himerele și monștrii fantastici”

După ce războiul religios intern dintre catolici și protestanți, ce sfâșiase multă vreme Franța, va lua o pauză; după ce i se va naște o fiică pe care va ajunge s-o vadă crescând (toate cele dinainte vor fi murit la vârste fragede) – absența înda-

toririlor și solitudinea nu-i vor aduce neapărat pacea sufletului, căci „există mijloace de a da greș și în solitudine”(I, 39). Lenevia este o sursă de anarhie morală pentru un spirit curios; Montaigne o știe din experiență:

***I**n ultima vreme, de când m-am retras acasă hotărât, atât cât voi putea, să nu mă mai amestec în altceva decât în a-mi petrece timpul în odihnă și deoparte, în puținul acesta care-mi mai rămâne de trăit, mi se părea că n-aș putea face o mai mare favoare minții¹ mele decât aceea de-a o lăsa în deplină lenevie, să se întrețină cu ea însăși, să zăbovească și să se reazeze în sine, ceea ce speram că poate de acum înainte ar putea să facă mai ușor, devenită cu timpul mai greoaie și mai matură. Dar găsesc[...] că, dimpotrivă, ca un cal odată scăpat, își dă frâu liber sieși de-o sută de ori mai mult decât a făcut-o pentru oricare altul și-mi creează atât de multe himere și monștri fantastici, unul după altul, fără vreo ordine și fără vreun subiect anume, încât, ca să le contemplan inepția și ciudățenia după placul meu, am început să le înregistrez, sperând ca în timp s-o fac cu ele de rușine. (I, 8, Despre lenevie)*

Se-apucă deci să scrie, iar prima formă a scrierilor sale o va publica la Bordeaux, în 1580.

Călătoria

Va pleca apoi într-o călătorie de douăzeci și șapte de luni și opt zile, rămânând la curent cu ceea ce se spune despre el. Va răspunde mai târziu în capitolul *Despre vanitate* (III, 9) din Cartea a III-a.

¹ În original, *esprit*.